

ประติมานวิทยาและรูปแบบศิลปะของภาพประติมากรรมดินดิบ บนเพดานถ้ำคูหา อำเภอกาญจนดิษฐ์ จังหวัดสุราษฎร์ธานี

นายวนกร ลออสุวรรณ*

ถ้ำคูหา หรือที่นิยมเรียกกันแต่ก่อนว่า ถ้ำกาญจนดิษฐ์นั้นเป็นแหล่งโบราณคดีสำคัญแห่งหนึ่งของภาคใต้ที่แสดงให้เห็นถึงคติความเชื่อทางพุทธศาสนาในสมัยโบราณ หลักฐานที่สำคัญที่ปรากฏอยู่ ณ ที่นี้ ก็คือกลุ่มภาพประติมากรรมทั้งแบบนูนสูง และนูนต่ำบนเพดานถ้ำ วัสดุหลักที่ใช้ทำประติมากรรมเหล่านี้ มีผู้สันนิษฐานว่าน่าจะเป็นดินเหนียวผสมเกลบ¹ และอาจจะผสมยางไม้ลงไปเพื่อความเหนียวอีกด้วย² ภาพประติมากรรมบนเพดานถ้ำแห่งนี้มีอยู่ 2 กลุ่ม ได้แก่กลุ่มแรกเป็นภาพประติมากรรมนูนสูงพระพุทธรูปประทับนั่งห้อยพระบาทขนาดใหญ่ แวดล้อมด้วยภาพบุคคลอื่นๆจำนวนมาก ประติมากรรมกลุ่มนี้อยู่บนเพดานถ้ำส่วนที่เป็นซอกหลบทางด้านซ้ายของปากถ้ำ อยู่สูงจากพื้นถ้ำประมาณ 5 เมตร (รูปที่ 1) ส่วนที่สองเป็นประติมากรรมนูนต่ำพระพุทธรูปปางมารวิชัยหลายองค์สลักกับสลูปลและสถาปัตยกรรมอื่นๆอยู่บนเพดานกลางถ้ำหันหน้าออกปากถ้ำสูงประมาณ 3 เมตร (รูปที่ 6)

1. รายละเอียดของประติมากรรมกลุ่มแรก

1.1 พระพุทธรูปนั่งห้อยพระบาท (รูปที่ 1) ถือว่าเป็นประติมากรรมประธานของกลุ่มนี้ มีความสูงประมาณ 3 เมตร พระเศียรยังอยู่ในสภาพสมบูรณ์ ขมวดพระเกศาใหญ่ และโป่งนูนอย่างเห็นได้ชัด พระพักตร์แบนพระเนตรโปนพระนาสิกแบนใหญ่ พระโอษฐ์หยุกหนา พระกรรณยาว ครองจีวรและเต็มสีแดงที่พระโอษฐ์กับพระเนตรอยู่ พระหัตถ์ซ้ายยังสมบูรณ์โดยวางคว่ำอยู่ที่พระขาน ส่วนพระหัตถ์ขวากหักหายไปแต่มีร่องรอยว่ายกพระหัตถ์

* อาจารย์พิเศษ คณะศิลปศาสตร์และวิทยาศาสตร์ มหาวิทยาลัยธุรกิจบัณฑิต / นักศึกษาสาขาวิชาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ ภาควิชาโบราณคดี บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

¹ ฌอง บวสเซอร์เรย์, "ข้อคิดบางประการเกี่ยวกับประติมากรรมในถ้ำสมัยทวารวดี" การประชุมทางวิชาการระดับชาติไทย-ฝรั่งเศส ครั้งที่ 2 เรื่อง การค้นคว้าวิจัยทางโบราณคดีในประเทศไทย (กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2534), หน้า 103

² ปรีชา นุ่นสุข, "แหล่งโบราณคดีถ้ำคูหา อำเภอกาญจนดิษฐ์ จังหวัดสุราษฎร์ธานี" เมืองโบราณ, ปีที่ 25 ฉบับที่ 3 (กรกฎาคม-กันยายน 2542), หน้า 58

ประทับนั่งห้อยพระบาททั้งสองข้างแต่ส่วนข้อพระบาทชำรุดหายไป เบื้องหลังพระวรกายมีส่วนของเสาะและวงโค้งประดับด้วยสถูปขนาดเล็กซึ่งอาจหมายถึงรัตนบัลลังก์หรือปราสาท

พระพุทธรูปห้อยพระบาทองค์นี้เป็นจุดสนใจของนักวิชาการเป็นจำนวนมาก ศาสตราจารย์มอง บวสเซอร์ริเย่เห็นว่า คงจะสัมพันธ์ศิลปะจามแบบดงเคื่อง ราวต้นพุทธศตวรรษที่ 15 จากลักษณะท่าประทับนั่งและรายละเอียดของพระพักตร์³ ซึ่งสอดคล้องกับความเห็นของดร.พิริยะ ไกรฤกษ์ ที่กล่าวว่า พระพุทธรูปองค์นี้สามารถเปรียบเทียบได้กับพระพุทธรูปนั่งห้อยพระบาทที่วัดลัทธิมีทรโลกศวร ศิลปะจามแบบดงเคื่อง ราวครึ่งแรกของพุทธศตวรรษที่ 15⁴ เหตุที่นักวิชาการเหล่านี้มักจะนำลักษณะของพระพุทธรูปองค์นี้ไปเปรียบเทียบกับศิลปะจามแบบดงเคื่องก็เป็นเพราะลักษณะการวางพระหัตถ์คิดว่าอยู่ที่พระชานุ ซึ่งไม่เคยปรากฏมาก่อน สำหรับพระพุทธรูปห้อยพระบาทในศิลปะอินเดียและทวารวดี แต่เป็นที่นิยมสำหรับพระพุทธรูปศิลปะจามแบบดงเคื่อง

อย่างไรก็ตามพระพุทธรูปศิลปะจามแบบดงเคื่องนั้นจะต้องวางพระหัตถ์ทั้งสองข้างคว่ำอยู่บนพระชานุ ในขณะที่พระพุทธรูปห้อยพระบาทที่ถ้ำคูหานี้มีเพียงพระหัตถ์ซ้ายเท่านั้นที่วางคว่ำอยู่บนพระชานุ แต่พระหัตถ์ขวาก็มีร่องรอยว่ายกพระหัตถ์ขึ้น ซึ่งเป็นข้อแตกต่างอย่างชัดเจน

ปรีชา นุ่นสุข ได้เสนอข้อคิดเห็นว่า พระพุทธรูปห้อยพระบาทที่ถ้ำคูหา นี้ อาจจะได้รับอิทธิพลศิลปะจีนในช่วงพุทธศตวรรษที่ 12-13 อันเนื่องมาจากพระพุทธรูปนั่งห้อยพระบาทในศิลปะจีนจำนวนมากไม่น้อย นิยมพระหัตถ์ซ้ายคว่ำบนพระชานุและยกพระหัตถ์ขวาขึ้น โดยยกตัวอย่างพระพุทธรูปจีนสมัยราชวงศ์ฉีเหนือ และราชวงศ์ถัง ซึ่งเป็นสมบัติของเอกชนต่างประเทศประกอบ⁵ สำหรับผู้เขียนเห็นว่า ข้อคิดเห็นดังกล่าวมีความเป็นไปได้ เนื่องจากไม่เคยปรากฏการแสดงปางที่ยกพระหัตถ์ขวาขึ้นแต่พระหัตถ์ซ้ายวางคว่ำบนพระชานุของพระพุทธรูปนั่งห้อยพระบาทในศิลปะอื่นใดเลยยกเว้นศิลปะจีน ซึ่งนิยมทำกันมานานดังปรากฏที่โบราณสถานสำคัญหลายแห่ง เช่น พระพุทธรูปนั่งห้อยพระบาทบนผนังด้านทิศตะวันตกของถ้ำหยุนกิงหมายเลข 12 เป็นศิลปะจีนสมัยราชวงศ์เว่ยเหนือ ราวครึ่งแรกของพุทธศตวรรษที่ 11 (รูปที่ 2) เป็นต้น การที่พระพุทธรูปห้อยพระบาทที่ถ้ำคูหาแสดงปางที่คล้ายคลึงกับศิลปะจีนนั้นอาจเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นได้ เพราะดินแดนภาคใต้ของไทย

³ มอง บวสเซอร์ริเย่, "ข้อคิดบางประการ", หน้า 104

⁴ พิริยะ ไกรฤกษ์, ศิลปะทักษิณก่อนพุทธศตวรรษที่ 19 (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2523) หน้า 66

⁵ ปรีชา นุ่นสุข, "แหล่งโบราณคดีถ้ำคูหา", หน้า 53-60

ตั้งอยู่บนเส้นทางการค้าโบราณระหว่างอินเดียกับจีน โดยเฉพาะในสมัยราชวงศ์ถังปรากฏ
อยู่มากทั้งเครื่องถ้วยจีนหรือแม้แต่ประติมากรรมรูปเคารพขนาดเล็ก⁶ เมืองโบราณบนชายฝั่ง
ภาคใต้ก็มีชื่อปรากฏอยู่ในเอกสารจีนโบราณหลายแห่งด้วย การติดต่อสัมพันธ์ดังกล่าว
จึงอาจจะนำพาอิทธิพลพุทธศิลปะแบบจีนเข้ามายังภาคใต้ของไทยได้

แต่ถ้าพิจารณาให้ดีแล้วจะเห็นว่า พระพุทธรูปห้อยพระบาทที่ถ้ำคูหา⁷ นี้ มีได้รับอิทธิ-
พลศิลปะจีนแต่เพียงอย่างเดียวเท่านั้น หากแต่ยังมีลักษณะสำคัญบางอย่างที่มาจากอิทธิพล
ศิลปะอินเดียด้วย กล่าวคือ ร่องรอยของจิตรที่ปรากฏอยู่ระหว่างพระขงขงนั้น มีเค้าของจิตรควาด
เป็นวงโค้งด้านหน้า เช่นเดียวกับจิตรของพระพุทธรูปนั่งห้อยพระบาทของศิลปะอินเดีย
แบบคุปตะ ราวพุทธศตวรรษที่ 9-11 ตัวอย่างเช่น พระพุทธรูปนั่งห้อยพระบาทที่สารนาถ
ซึ่งเป็นรูปแบบที่พบได้เสมอสำหรับพระพุทธรูปในศิลปะทวารวดี ดังเช่นที่พระพุทธรูปนั่ง
ห้อยพระบาทจากวัดพระเมรุ จ.นครปฐม (รูปที่ 3) ส่วนพระพักตร์นั้น ลักษณะที่แสดง
ความเป็นพื้นเมืองอย่างมาก ลักษณะที่แสดงความเป็นพื้นเมืองอย่างมากของวัด พระพุทธรูป
นั่งห้อยพระบาทที่ถ้ำคูหา⁷ นี้ จึงอาจจะเป็นได้ทั้งอิทธิพลจากพระพุทธรูปศิลปะจามหรือ
เป็นพระพักตร์แบบพื้นเมืองอย่างแท้จริง

ด้านหลังของพระเศียรนั้น ปรากฏว่าร่องรอยของเสาและวงโค้งซึ่งเป็นส่วนของรัตน-
บัลลังก์หรือปราสาท แม้ว่ารัตนบัลลังก์ดังกล่าวจะลบเลือนไปมากแล้ว ก็ยังสามารถสังเกตเห็น
ได้ว่าการประดับด้วยรูปสลูปลขนาดเล็กที่ด้านซ้ายใกล้พระเศียร ลักษณะสลูปลทรงกลม
ค่อนข้างเรียบไม่มีเครื่องประดับนี้ อาจเปรียบได้กับสลูปลในศิลปะอินเดียแบบคุปตะ
ตอนปลายที่สารนาถ⁷ ส่วนการกำหนดอายุพระพุทธรูปห้อยพระบาทองค์นี้ คงจะมีอายุราว
พุทธศตวรรษที่ 13-14 ด้วยเหตุที่แม้ว่าจะมีลักษณะที่ผสมผสานระหว่างศิลปะอินเดียแบบ
คุปตะก็ตาม แต่ลักษณะความเป็นพื้นเมืองที่ปรากฏอยู่มากจึงไม่อาจกำหนดอายุให้เก่า
ไปกว่านี้ได้

1.2 พระพุทธรูปแสดงปางวิตรรกะมูรธา (รูปที่ 1 มุมบน) ที่ผนังถ้ำตอนบนทาง
ด้านขวาของพระเศียรพระพุทธรูปห้อยพระบาทนั้น มีประติมากรรมนูนต่ำกลุ่มใหญ่ปรากฏ

⁶ มีการค้นพบรูปพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร 2 องค์ เป็นศิลปะจีนสมัยราชวงศ์ถัง ที่ จ.สงขลา และ
จ.สุราษฎร์ธานี ดู พิริยะ ไกรฤกษ์, "พระโพธิสัตว์ : ที่พบในภาคใต้ก่อนพุทธศตวรรษที่ 20" สารานุกรม
วัฒนธรรมภาคใต้ เล่ม 6 (กรุงเทพฯ : สถาบันทักษิณคดีศึกษา, 2529)

⁷ ปรีชา นุ่นสุข, "แหล่งโบราณคดีถ้ำคูหา", หน้า 62

อยู่ ที่สามารถเห็นได้ชัดเจนก็คือ พระพุทธรูป 2 องค์ ที่เรียงซ้อนกันอยู่ใกล้กับพระอังสา ด้านขวาของพระพุทธรูปห้อยพระบาทลักษณะสำคัญคือ เป็นพระพุทธรูปนั่งขัดสมาธิราบ (วีราสนะ) พระพักตร์แบน พระเนตรโปน พระโอษฐ์ใหญ่ ขมวดพระเกศาใหญ่ ทรงครองจีวรห่มเฉียงมีสังฆาฏิพาดเป็นแผ่นใหญ่ ปลายตัดตรง พระหัตถ์ซ้ายวางคว่ำไว้ที่พระชานุ พระหัตถ์ขวามีร่องรอยว่าจับพระหัตถ์เป็นวิตรรกะมูทรา (แสดงธรรม) นอกจากนี้บริเวณใกล้เคียงยังปรากฏภาพใบหน้าบุคคลจำนวนมากซึ่งไม่สามารถระบุได้ว่าเป็นพระพุทธรูปหรือเทวดาเพราะค่อนข้างลบเลือนมาก แม้ว่าทรงผมของบุคคลเหล่านั้นดูคล้ายขมวดพระเกศาของพระพุทธรูปก็ตาม

ปริชา นุ่นสุข กล่าวว่า พระพุทธรูปเหล่านี้แม้ว่าจะคล้ายกับพระพุทธรูปปางแสดงธรรมในศิลปะอินเดียยุคปะตะ แต่การวางหัตถ์ซ้ายไว้ที่พระชานุ นั้นน่าจะเป็นอิทธิพลศิลปะจีนเช่นเดียวกับพระพุทธรูปห้อยพระบาท เพราะวางพระหัตถ์แบบดังกล่าวเป็นที่นิยมในศิลปะจีนมาก โดยยกตัวอย่างพระพุทธรูปศิลปะจีนสมัยราชวงศ์ซุยจนถึงราชวงศ์ซ้อง ในพิพิธภัณฑสถานส่วนบุคคลประกอบ⁸ สำหรับผู้เขียนเห็นว่า แม้ข้อคิดเห็นดังกล่าวจะมีความเป็นไปได้เช่นเดียวกับกรณีพระพุทธรูปห้อยพระบาทที่กล่าวมาแล้ว แต่ก็อาจจะมีข้อยกเว้นได้สำหรับกรณีนี้ เพราะมีการค้นพบภาพพระพุทธรูปที่แสดงปางวิตรรกะมูทราและวางพระหัตถ์อีกข้างไว้บนพระชานุแบบนี้ด้วย เป็นแผ่นเงินสมัยทวารวดี จาก อ.กันทรวิชัย จ.มหาสารคาม⁹ หากแต่การวางพระหัตถ์ของพระพุทธรูปบนแผ่นเงินดังกล่าวจะสลับข้างกับพระพุทธรูปในถ้ำคูหานี้ การทำพระพุทธรูปนั่งขัดสมาธิราบแสดงปางวิตรรกะมูทราโดยพระหัตถ์อีกข้างวางไว้บนพระชานุเช่นนี้ อาจเป็นแบบอย่างที่ประดิษฐ์ขึ้นในประเทศไทย โดยเฉพาะก็เป็นได้ เนื่องจากพระพุทธรูปแสดงปางดังกล่าวในศิลปะจีนมักจะเป็นพระพุทธรูปนั่งขัดสมาธิเพชร (วีราสนะ) ทั้งสิ้นซึ่งเป็นข้อแตกต่างอย่างเห็นได้ชัด

1.3 ภาพบุคคลรอบๆพระพุทธรูปนั่งห้อยพระบาท (รูปที่ 1) ที่เบื้องซ้ายและขวาของพระพุทธรูปห้อยพระบาทประธานนั้น มีภาพประติมากรรมของบุคคลอื่นๆอีก ด้านขวาของพระพุทธรูปนั้นเป็นภาพศิระษะบุคคลที่ลักษณะคล้ายพระพุทธรูปเพราะมีขมวดพระเกศาแบบเดียวกัน หากแต่บุคคลนั้นมีร่องรอยว่าสวมกรองศอเป็นวงโค้งด้วย จึงไม่น่าที่จะเป็น

⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 61

⁹ หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล “แผ่นเงินสมัยทวารวดีซึ่งขุดพบที่อำเภอกันทรวิชัย จังหวัดมหาสารคาม” โบราณคดี, ปีที่ 5 ฉบับที่ 3 (สิงหาคม 2517), หน้า 305

พระพุทธรูป (รูปที่ 3) ในขณะที่ด้านซ้ายมีภาพศิระษะบุคคลถึง 3 ภาพเรียงซ้อนกันอยู่ (รูปที่ 4) โดยที่ศิระษะด้านบนและตรงกลางนั้นมีขมวดพระเศาศคล้ายกับบุคคลด้านขวาของพระพุทธรูปห้อยพระบาท แต่ศิระษะด้านล่างกลับไม่มีขมวดพระเศาศดังกล่าวเลย ถัดจากศิระษะด้านล่างนี้ออกมาจะเป็นประติมากรรมนูนสูงรูปสตรีนั่งพับเพียบอยู่ใกล้พระขงฆ์ด้านขวาของพระพุทธรูปห้อยพระบาท (รูปที่ 4) เหตุที่ทราบได้ว่าเป็นรูปสตรีเพราะลักษณะทรงอกยังเห็นได้อย่างชัดเจน ศิระษะของสตรีนี้สวมศิระษะซึ่งมีรูปร่างไม่ชัดเจนนัก แต่ที่คอมีการสอดปรากฎอยู่ ซึ่งน่าจะแสดงถึงความสูงศักดิ์ของสตรีผู้นี้และบ่งบอกถึงลักษณะพิเศษในการแปลความทางด้านประติมานวิทยาได้ ดังจะกล่าวถึงในตอนต่อไป

2. การแปลความหมายทางด้านประติมานวิทยาของประติมากรรมรุ่นแรก

จากรายละเอียดการจัดวางองค์ประกอบภาพของประติมากรรมกลุ่มแรกนี้ ทำให้อาจจะแปลความหมายได้ว่าเป็นภาพพุทธประวัติตอนพระพุทธเจ้าแสดงธรรมโปรดพุทธมารดาบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ซึ่งมีรายละเอียดกล่าวถึงอยู่ในคัมภีร์ขัมมปาฏิฎฎกา (อรรถกถาของธรรมบทในพระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย) คัมภีร์นี้แต่งขึ้นในลังการาวพุทธศตวรรษที่ 10 โดยพระพุทธโฆสะ เรื่องราวพุทธประวัติตอนนี้มีระบุไว้ในตอนที่ชื่อว่า “ขมกัปปาฎฎหารยวัตถุ” โดยกล่าวว่าหลังจากพระพุทธเจ้าแสดงขมกปาฎฎหารยัที่เมืองสาวัตถีแล้ว ทรงรำพึงถึงพุทธกิจที่จะต้องเสด็จไปแสดงธรรมโปรดพุทธมารดาบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ จึงเสด็จขึ้นไปยังที่นั่นโดย่างพระบาทเหยียบเขาขุคนธรและเขา พระสุเมรุ เมื่อเสด็จถึงพระอินทร์ได้อัญเชิญพระพุทธเจ้ามาประทับ ณ ที่นั่นด้วย พระพุทธเจ้าได้แสดงพระอภิธรรมเทศนาโปรดพุทธมารดา และเทวดาทั้งปวงตลอด 3 เดือน แล้วจึงเสด็จลงจากสวรรค์ชั้นดาวดึงส์โดยทางบันไดเนรมิตสู่เมืองสังกัสสะต่อไป¹⁰ นอกจากนี้ยังมีกล่าวถึงไว้ในคัมภีร์ชาดกัฎฎกาอีกด้วย

แม้ว่าเนื้อเรื่องดังกล่าวจะปรากฏอยู่คัมภีร์อรรถกถาภาษาบาลีของพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทก็ตาม แต่ก็มีหลักฐานว่าพุทธศาสนาฝ่ายมหายานก็รู้จักเหตุการณ์ตอนนี้ด้วย

¹⁰ พระสูตร และอรรถกถา แปล ขุททกนิกาย คาถาธรรมบท เล่มที่ 1 ภาคที่ 2 ตอนที่ 3 (กรุงเทพฯ : มหามกุฎราชวิทยาลัย, 2530) หน้า 307-319

ปรากฏเป็นภาพจิตรกรรมบนผนังถ้ำอชันตาหมายเลข 17 ราวพุทธศตวรรษที่ 10-11¹¹ (รูปที่ 5) ถึงจะไม่ปรากฏคัมภีร์ฝ่ายมหายานที่กล่าวถึงเหตุการณ์ตอนนี้ แต่จากภาพจิตรกรรมดังกล่าว แสดงให้เห็นว่าเนื้อหาที่กล่าวถึงเหตุการณ์ตอนนี้ในความเข้าใจของฝ่ายมหายานคงจะไม่แตกต่างไปจากของฝ่ายเถรวาทที่ปรากฏอยู่ในคัมภีร์บาลีมากนัก สำหรับในประเทศไทย เหตุการณ์ตอนดังกล่าวได้ปรากฏอยู่ในคัมภีร์ภาษาบาลีมากนัก สำหรับในประเทศไทย เหตุการณ์ตอนดังกล่าวได้ปรากฏอยู่ที่ประติมากรรมหินสลักปิดทองจาก จ.นครปฐม ซึ่งอยู่ด้านหลังฐานชุกชีพระศรีศากยมุนี วัดสุทัศนเทพวราราม เป็นศิลปะทวารวดีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 13-15¹² รายละเอียดโดยรวมของทั้งจิตรกรรม ผนังถ้ำอชันตาหมายเลข 17 และประติมากรรมหินสลักปิดทองในวัดสุทัศน์ฯ นั้นมีความคล้ายคลึงกันหลายอย่าง เช่น การที่พระพุทธเจ้าประทับนั่งห้อยพระบาทบนรัตนบัลลังก์ด้านล่าง เบื้องขวามีกลุ่มของเทวดา โดยที่พระนางมหายาประทับอยู่ใกล้พุทธบัลลังก์ด้านล่าง เบื้องซ้ายเป็นกลุ่มของเทวดารวมกันทั้งพระอินทร์ด้วย เป็นต้น แต่ก็มีบางอย่างที่ต่างกันบ้าง เช่น บุคคลที่ขนาบข้างพระพุทธเจ้าซึ่งประติมากรรมที่วัดสุทัศน์จะเป็นเทวดาถือเส้ ขณะที่จิตรกรรมของถ้ำอชันตา หมายเลข 17 เป็นพระโพธิสัตว์ปัทมปาณีและวัชรปาณี เป็นต้น

สำหรับประติมากรรมดินดิบในถ้ำคูหาที่ไกลาวรายละเอียดต่อไปแล้วนี้ มีเหตุผลที่สำคัญที่สามารถบอกกล่าวได้ว่าเป็นภาพเหตุการณ์ตอนพระพุทธเจ้าแสดงธรรมโปรดพุทธมารดาบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ คือภาพสตรีสูงศักดิ์ที่นั่งอยู่ชิดกับพระซงฆ์ด้านขวาของพระพุทธรูปนั่งห้อยพระบาทประธาน ซึ่งจะเป็นใครอื่นไปไม่ได้นอกจากพระนางมหายา ในขณะที่กำลังสดับพระธรรมเทศนา (รูปที่ 4) ตำแหน่งที่ประทับของพระนางมหายานั้นเป็นตำแหน่งที่อยู่ตรงกันทั้งที่จิตรกรรมของถ้ำอชันตา หมายเลข 17 ประติมากรรมที่วัดสุทัศน์ และประติมากรรมดินดิบในถ้ำคูหาฯ เมื่อเป็นเช่นนั้นจึงอาจ สันนิษฐานได้ว่าพระกรข้างขวาของพระพุทธรูปนั่งห้อยพระบาทที่หักหายไปนั้น คงจะแสดงปางวิตรรกะมุทรา ซึ่งตรงกับ

¹¹ G.Yazdani อธิบายคลาดเคลื่อนว่าเสด็จโปรดพุทธมารดาบนสวรรค์ชั้นดุสิต ดู G.Yazdani, *Ajanta V.4* (Delhi :Swati Publications, 1983) p.66-67 ความจริงแล้วคัมภีร์ทางพุทธศาสนาล้วนระบุตรงกันว่าป็นเหตุการณ์ที่สวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ดู JR. Halder, *Early Buddhist Mythology*. (New Delhi : Manohar, 1977), p. 26.

¹² หม่อมเจ้าสุภัททดิศ ดิศกุล, ศิลปะในประเทศไทย, พิมพ์ครั้งที่ 11 (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2539), รูปที่ 16.

เนื้อเรื่องตอนดังกล่าว ส่วนบุคคลที่อยู่ด้านข้างรัตนบัลลังก์ของพระพุทธรูปนั่งห้อยพระบาท ทั้งซ้ายและขวานั้น (รูปที่ 1) ก็อาจเป็นได้ทั้งเทวดาและพระโพธิสัตว์

พระพุทธรูปนั่งขัดสมาธิราบปางวิตรระกะมูรธาทางด้านขวาตอนบนของรัตนบัลลังก์ นั้น (รูปที่ 11) อาจจะแปลได้ 2 อย่าง กล่าวคือ

1. หมายถึง “พุทธรินิมิต” ที่ทำหน้าที่แสดงธรรมแก่พุทธมารดาและเหล่าเทวดา ในขณะที่พระพุทธรเจ้าเสด็จไปปฏิบัติพุทธกิจ ณ ป่าหิมพานต์ และอุตตรกुरुทวีป เมื่อพระพุทธรเจ้าเสด็จกลับมายังสวรรค์ชั้นดาวดึงส์แล้วจึงแสดงธรรมด้วยพระองค์เองต่อไป ซึ่งเป็นเนื้อความที่กล่าวไว้ในคัมภีร์ธัมมปัทฏฐกถา¹³ และสภาพใบหน้าบุคคลที่อยู่ใกล้ๆ นั้น อาจหมายถึงเหล่าเทวดาที่มาฟังพระธรรมเทศนาในครั้งนั้น

2. หมายถึงพระพุทธรเจ้าพระองค์อื่นๆจำนวนมากที่เสด็จมาร่วมฟังพระธรรมเทศนา อันเป็นคตินิยมของพุทธศาสนาฝ่ายมหายาน อาจเปรียบเทียบกับได้กับตอนพระโพธิสัตว์แสดงธรรมบนสวรรค์ชั้นดุสิต ที่กล่าวถึงไว้ในพระคัมภีร์ลลิตวิสตระ ตอนธรรมาโลกมุข-ปริวรรต ซึ่งกล่าวไว้ว่า นอกจากพรหม เทวดา พระโพธิสัตว์จำนวนหลายหมื่นแสน โภกวิแล้ว ยังมีพระพุทธรเจ้าอีกหลายหมื่นแสน โภกวิมาร่วมฟังธรรมด้วย¹⁴ อย่างไรก็ตาม ยังไม่มีคัมภีร์ใดของฝ่ายมหายานที่จะอธิบายเรื่องราวตอนแสดงธรรมโปรดพุทธมารดาบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ โดยเทียบเคียงกับเหตุการณ์ตอนดังกล่าวในคัมภีร์ลลิตวิสตระได้

3. รายละเอียดของประติมากรรมกลุ่มที่ 2

ประติมากรรมดินดิบกลุ่มที่สองของถ้ำคูหาสวรรค์ แต่เดิมคงจะมีพื้นที่กว้างกว่านี้ แต่คงหลุดร่อนชำรุดไปตามกาลเวลา จึงหลงเหลืออยู่เพียงบางส่วน ประกอบด้วยพระพุทธรูปปางมารวิชัยหลายองค์ประทับอยู่สลักรับกับอาคารสถาปัตยกรรมแบบต่างๆมีภาพกลุ่มบุคคลกำลังแสดงอาการพนมมือไหว้ด้วย (รูปที่ 6)

3.1 พระพุทธรูปปางมารวิชัย (รูปที่ 7) มีหลงเหลืออยู่ 3 องค์ แต่องค์ที่สมบูรณ์ที่สุดนั้นอยู่ด้านล่างเป็นพระพุทธรูปนั่งขัดสมาธิราบ ครองจีวรห่มเฉียงมีสังฆาฏิพาดเป็นแผ่นใหญ่ปลายตัดตรง พระหัตถ์ขวาวางพาดพระชงฆ์ปลายนิ้วพระหัตถ์ชี้ลงพื้นดินแบบที่เรียกว่า ภูมิสปรสมุทรา พระหัตถ์ซ้ายวางไว้ที่พระเพลา พระพักตร์ชำรุดหายไปแต่ยังหลงเหลือส่วน

¹³ พระสูตรและอรรถกถา แปล, หน้า 314-315

¹⁴ แสง มนวิฑูร, คัมภีร์ลลิตวิสตระ เล่ม 2 (พระนคร : กรมศิลปากร, 2514), หน้า 521.

ของขมวดพระเกศาและพระอุษณียะอยู่ ประทับนั่งบนบัลลังก์ที่มีพนัก ด้านหลังเป็นวงโค้งซึ่งประดับด้วยเม็ดไข่มุกเป็นแถวแบบลูกประคำ และมีเปลวรัศมีอยู่โดยรอบ พระพุทธรูปด้านบนก็มีพุทธลักษณะเช่นเดียวกันแต่มักจะถูกสลับบั้งเป็นบางส่วน

พระพุทธรูปปางมารวิชัยเหล่านี้เป็นตัวอย่างที่ดีเกี่ยวกับอิทธิพลศิลปะอินเดียแบบปาละราวพุทธศตวรรษที่ 13-14 เนื่องจากพุทธลักษณะปางมารวิชัยเป็นแบบที่นิยมมากในศิลปะแบบดังกล่าว ซึ่งคงจะแพร่หลายเข้ามาในภาคใต้ในช่วงราวพุทธศตวรรษที่ 14 ปรากฏหลักฐานเช่น พระพิมพ์ภาพพระพุทธรูปปางมารวิชัยบนรัตนบัลลังก์ จากถ้ำเขากรม จ.สุราษฎร์ธานี¹⁵ เป็นต้น อย่างไรก็ตามลักษณะบางอย่างของพระพุทธรูปปางมารวิชัยในถ้ำคูหานี้มีไม่เหมือนกับศิลปะอินเดียแบบปาละโดยตรง เช่น การที่พระพุทธรูปประทับนั่งขัดสมาธิราบ (วีราสนะ) แทนที่จะขัดสมาธิเพชร (วัชรสนะ) ตามแบบแผนของศิลปะปาละ และลักษณะสังฆาฏิที่เป็นแผ่นใหญ่ปลายตัดตรงนั้นก็แตกต่างจากสังฆาฏิของพระพุทธรูปในศิลปะปาละโดยสิ้นเชิง เป็นต้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งลักษณะสังฆาฏิแบบดังกล่าวถือเป็นเอกลักษณ์ของภาพประติมากรรมดินดิบในถ้ำคูหาแห่งนี้ เพราะปรากฏอยู่ที่พระพุทธรูปทุกองค์ไม่ว่าจะเป็นปางประทับนั่งห้อยพระบาท ปางแสดงธรรม และปางมารวิชัย ซึ่งน่าจะเป็นลักษณะแบบพื้นเมืองมากกว่าได้รับอิทธิพลการครองผ้าสังฆาฏิจากศิลปะอื่นใด

อย่างไรก็ตามสิ่งที่แสดงให้เห็นว่าเป็นเอกลักษณ์เกี่ยวข้องกับศิลปะแบบปาละอย่างเด่นชัดนั้น ก็คือลักษณะพนักบัลลังก์ที่เป็นวงรีประดับด้วยลายเม็ดไข่มุกเป็นแถวแบบลูกประคำและมีเปลวรัศมีอยู่โดยรอบ อันสามารถนำไปเปรียบเทียบกับกลุ่มประติมากรรมสำริดในภาคใต้ที่ได้รับอิทธิพลศิลปะอินเดียแบบปาละและศิลปะชวาภาคกลาง เช่น รูปนางศยามตาราสำริดจาก อ.สทิงพระ จ.สงขลา อายุราวพุทธศตวรรษที่ 14¹⁶ ประภามณฑลของรูปพระศิวนมหาเทพ จาก อ.สิงหนคร จ.สงขลา อายุราวพุทธศตวรรษที่ 13-15¹⁷ พระพุทธรูปปางมารวิชัยดินดิบในถ้ำคูหาแห่งนี้ จึงควรจะกำหนดอายุไว้ราวพุทธศตวรรษที่ 14-15 โดยได้รับอิทธิพลศิลปะอินเดียแบบปาละผสมกับรูปแบบเอกลักษณ์แบบพื้นเมือง

¹⁵ พริยะ ไกรฤกษ์, "พระพิมพ์ : ที่พบในภาคใต้ก่อนพุทธศตวรรษที่ 20" สารานุกรมวัฒนธรรมภาคใต้ เล่ม 6 (กรุงเทพฯ : สถาบันทักษิณคดีศึกษา, 2529) หน้า 2288.

¹⁶ กรมศิลปากร, นามขมพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติสงขลา (กรุงเทพฯ : อมรินทร์การพิมพ์, 2529), หน้า 37-38

¹⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 44

3.2 **สถูปทรงกลมมีเครื่องประดับ** (รูปที่ 7) อยู่ระหว่างพระพุทธรูป 2 องค์ทางด้านบนและด้านล่าง ส่วนฐานของสถูปองค์นี้ไม่ค่อยชัดเจนนัก แต่ส่วนองค์ระฆังนั้นเห็นได้ชัดว่าเป็นทรงกระบอกโค้งมน มีแถบเครื่องประดับคาดตกแต่งอย่างสวยงาม เหนือองค์ระฆังขึ้นไปเป็นแนวลูกประคำสลับกับวงแหวนซ้อนลดหลั่นกันขึ้นไป

ลักษณะเด่นของสถูปองค์นี้ คือ องค์ระฆังทรงกระบอกโค้งมนคาดแถบเครื่องประดับที่เรียกว่า “มาลัยระดอ” ซึ่งเป็นลักษณะเด่นที่คล้ายคลึงกับสถูปในศิลปะอินเดียแบบปาละ ราวพุทธศตวรรษที่ 14-15 อันมีตัวอย่างเปรียบเทียบได้แก่ สถูปสำริดขนาดเล็กจาก ถ้ำคูหาภิมุข จ.ยะลา (รูปที่ 8) เป็นต้น จึงอาจกล่าวได้ว่าสถูปทรงกลมมีเครื่องประดับองค์นี้ มีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 14-15 โดยได้รับอิทธิพลจากศิลปะอินเดียแบบปาละ

3.3 **องค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมบางส่วนและหน้าจั่ว** (รูปที่ 9) ปรากฏเป็นประติมากรรมดินดิบอยู่ด้านข้างเยื้องลงมาด้านล่างของพระพุทธรูปปางมารวิชัยองค์ด้าน หน้าสุด องค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมดังกล่าวมีลักษณะเป็นแท่งสี่เหลี่ยม มีแถบเสาด้านข้างสองเสาด้านบนมีแถบเส้นลวดคาดในแนวนอนสามเส้น และเส้นบนสุดมีขนาดใหญ่ที่สุดและมีการประดับลวดลายทรงกลมรีที่ตรงกลางและปลายทั้งสองข้างของแถบบนสุดนี้ด้วย ซึ่งอยู่ในระดับเดียวกับพระเพลาของพระพุทธรูปปางมารวิชัย (รูปที่ 7) ลักษณะขององค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมดังกล่าวควรจะเรียกได้ว่า “ปราสาทจำลอง” ซึ่งเป็นส่วนประกอบตกแต่งตามชั้นหลังคาของอาคารหลังคาซ้อนชั้น อีกทั้งรูปลักษณะที่กล่าวมานี้ คล้ายคลึงกับชิ้นส่วนปราสาทจำลองดินเผาสมัยทวารวดีจากวัดพระงาม จ.นครปฐม ที่แสดงอยู่ ณ พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พระปฐมเจดีย์ ภาพดินดิบนี้น่าจะเป็นปราสาทจำลองตาม เหตุผลที่ได้กล่าวมาแล้ว

สำหรับหน้าจั่วซึ่งปรากฏอยู่ ณ ถ้ำคูหา มีลักษณะสำคัญ คือ กรอบหน้าจั่วที่เอียงลาดเป็นรูปสามเหลี่ยมนั้น มีการประดับตกแต่งด้วยลวดลายต่างๆเป็นจำนวนมาก พื้นที่ภายในกรอบหน้าจั่วมีการแบ่งเป็นช่องสี่เหลี่ยมเล็กๆแบบที่เรียกว่า “พรหมพักตร์”¹⁸ ได้หน้าจั่วนี้ลงมามีการทำเป็นรูปกรอบซุ้มแบบวงโค้งต่อเนื่องกันประดับด้วยลายใบไม้ แต่กรอบซุ้มดังกล่าวนี้มีสภาพที่ไม่สมบูรณ์นัก (รูปที่ 9)

ภาพหน้าจั่วที่ถ้ำคูหานี้ คงจะนำแบบอย่างมาจากอาคารเครื่องไม้จริงที่มีอยู่ในสมัยนั้น มาเพิ่มเติมรายละเอียดในส่วนประดับเข้าไปเพื่อแสดงความเป็นอาคารสูงศักดิ์ ลักษณะ

¹⁸ ปรีชา นุ่นสุข “แหล่งโบราณคดีถ้ำคูหา” หน้า 63

หน้าจั่วดังกล่าวอาจเปรียบเทียบกับกับรูปหน้าจั่วอาคารในภาพเล่าเรื่องชาดกไบเสมาสมัยทวารวดี ทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือ¹⁹ อย่างเช่น ไบเสมาเรื่องพุทธประวัติตอนพิมพ์พิลาป และไบเสมาเรื่องมหาเวสสันดรชาดก (รูปที่ 10) จากเมืองฟ้าแดดสงยาง จ.กาฬสินธุ์ ซึ่งกำหนดอายุไว้ในช่วงราวพุทธศตวรรษที่ 15

4. การแปลความทางด้านประติมานวิทยาของประติมากรรมกลุ่มที่สอง

ร่องรอยที่เหลืออยู่ของภาพประติมากรรมดินดิบกลุ่มที่สองนี้ ก่อนข้างที่จะเป็นการยากหากจะตีความว่าเป็นภาพเรื่องราวตอนใด เนื่องจากไม่เคยปรากฏมาก่อนว่ามีภาพพระพุทธรูปจำนวนมากสลักกับอาคารสถาปัตยกรรมต่างๆเช่นนี้มันคิดปะทางพุทธศาสนาอย่างไรก็ตามหากพิจารณาจากการที่มีพระพุทธรูปจำนวนมากนี้ อาจเป็นไปได้ใน 2 กรณีต่อไปนี้ กล่าวคือ

1. หมายความว่าถึงพระอดีตพุทธเจ้า ซึ่งเป็นคติความเชื่อที่มีร่วมกันทั้งฝ่ายเถรวาทและฝ่ายมหายาน โดยที่ฝ่ายเถรวาทกล่าวว่าพระอดีตพุทธเจ้าที่มารู้ก่อนพระโคตมพุทธนั้นมีจำนวน 28 องค์ ในขณะที่ฝ่ายมหายานกล่าวว่าจำนวนพระพุทธรูปเจ้านั้นมีมากมายนับไม่ถ้วน ประคุดเม็ดทรายในมหาคงคาที่²⁰ แม้กระนั้นการแสดงภาพของอดีตพุทธเจ้าเหล่านี้ในงานศิลปกรรมก็ไม่เคยปรากฏว่าพระอดีตพุทธเจ้าประทับร่วมอยู่กับสถาปัตยกรรมใดๆเลย²¹ แม้ว่าอาจจะมีการนำเอาภาพสถูปขนาดเล็กมาเรียงสลักกับพระอดีตพุทธเจ้าบ้างก็ตาม แต่ก็ไม่มีมีการนำเอาพระอดีตพุทธเจ้าไปประกอบกับอาคารสถาปัตยกรรมอื่นๆ อย่างที่ภาพประติมากรรมดินดิบของถ้ำคูหาหนี่ ข้อสันนิษฐานแปลความว่าหมายถึงเรื่องพระอดีตพุทธเจ้าจึงน่าจะยังไม่เหมาะสมนัก

2. หมายความว่าถึง พุทธประวัติตอนยมกปาฏิหาริย์ ซึ่งเป็นตอนสำคัญที่มักจะปรากฏในศิลปปะทางพุทธศาสนาเสมอ และเป็นที่ยอมรับกันทั้งฝ่ายเถรวาทและมหายาน แม้ว่าคัมภีร์ของทั้งสองฝ่ายระบุรายละเอียดพุทธประวัติตอนดังกล่าวแตกต่างกันไปก็ตาม กล่าวคือฝ่ายเถรวาทมีคัมภีร์ขัมมปัทฏฐาและชาดกัฏฐกถา อันเป็นอรรถกถาของพระสุตตันตปิฎก

¹⁹ เรื่องเดียวกัน

²⁰ ผาสุก อินทรารุช, พุทธปฏิมาฝ่ายมหายาน (กรุงเทพฯ : อักษรสมัย, 2543), หน้า 34

²¹ เรื่องเดียวกัน, ภาพที่ 7A, C

พุทธทศนิกาย ที่กล่าวถึงการแสดงยมกปาฏิหาริย์ว่า พระพุทธเจ้าทรงแสดงยมกปาฏิหาริย์ ณ โคนต้นคันทามพฤกษ์(ต้นมะม่วง) ที่เมืองสาวัตถี เพื่อปราบมิถุนาธิภูชิของพวกเดียรถีย์ โดยทรงบันดาลให้เกิดท่อน้ำที่ไหลพุ่งพล่านออกมาจากพระวรกายส่วนต่างๆ ทรงเปล่งฉัพพรรณรังสีอันสว่างไสว ทรงเนรมิตพระพุทธนิรมิตให้แสดงอิริยาบถต่างๆและแสดงธรรมโปรดสัตว์ทั้งปวงด้วย²² ภาพแสดงเหตุการณ์ยมกปาฏิหาริย์ตามคติของฝ่ายเถรวาท จึงมักจะทำเป็นภาพพระพุทธเจ้าเนรมิตพระพุทธนิรมิตให้แสดงอิริยาบถต่างๆบนต้นมะม่วงเป็นสำคัญอย่างเช่น แผ่นหินสลักปิดทองสมัยทวารวดี ที่ด้านหลักฐานขุขี พระศรีศากยมุนี วัดสุทัศนเทพวราราม²³

ในขณะที่ฝ่ายมหายาน ระบุถึงเรื่องราวตอนยมกปาฏิหาริย์ไว้ในคัมภีร์ทิวายาทาน ซึ่งคัมภีร์นี้ได้ต้นเค้าเนื้อหาจากพระวินัยปิฎกภาษาสันสกฤตของนิกายสรวาสติวาท แต่งขึ้นในช่วงราวพุทธศตวรรษที่ 7-8²⁴ โดยกล่าวว่าเมื่อพระพุทธเจ้าทรงรำพึงวารจิตของสัตว์โลกทั้งปวงทำให้พระอินทร์และเทวดาทั้งหลายมาเฝ้า มีพระยานาค 2 คนคือ นันทะและอุปนันทะเนรมิตดอกบัวพันกลีบอันมีค่ามหาศาลถวายแด่พระพุทธเจ้า พระองค์จึงไปประทับบนดอกบัวนั้น แล้วเนรมิตให้เกิดดอกบัวและมีพระพุทธนิรมิตเหล่านั้นแสดงปางต่างๆกันและได้ร่วมวิสาขนาปัญหาต่างๆกันด้วย²⁵ ภาพเหตุการณ์ตอนนี้ของฝ่ายมหายานจึงมีจุดสำคัญที่ดอกบัวใหญ่ที่มีพระยานาคนันทะและอุปนันทะถืออยู่ และพระพุทธนิรมิตทั้งหมดนั้นจะอยู่บนดอกบัวมิใช่ต้นมะม่วง อย่างเช่น ภาพสลักในถ้ำอชันดา หมายเลข 7²⁶

นอกจากนี้ยังมีเนื้อหาเหตุการณ์ตอนนี้ปรากฏอยู่ในพระวินัยปิฎกของนิกายมุล-สรวาสติวาทอีกด้วย ซึ่งกล่าวไว้ว่า พระเจ้าปเสนทิโกศลอาราธนาให้พระพุทธเจ้าแสดงยมกปาฏิหาริย์ปราบหัวหน้าเดียรถีย์ 6 คน พระองค์ทรงแสดงยมกปาฏิหาริย์ 2 แบบ แบบแรกพระพุทธเจ้าได้เสด็จขึ้นไปดำเนินอยู่บนอากาศในอิริยาบถต่างๆและบันดาลให้มีไฟและคลื่นน้ำออกจากพระวรกายส่วนต่างๆ แบบที่สอง พระพุทธเจ้าทรงบันดาลเพิ่มจำนวน

²² พระสูตร และอรรถกถา แปล, หน้า 287-307

²³ คูเชิงอรธที่ 12

²⁴ ผาสุข อินทรารุช, พุทธปฎิมาฝ่ายมหายาน, หน้า 26

²⁵ ยอร์ช เซเดส์, ตำนานพระพิมพ์ (กรุงเทพฯ : กรุงเทพมหานครพิมพ์, 2512), 4-5

²⁶ Sheila L. Weiner, *Ajanta : its place in Buddhist art.* (Berkeley : University of California Press, 1977), fig 73.

พระองค์เองเป็นจำนวนมหาศาลขึ้นไปจนถึงสวรรค์ในทุกทิศทางและทรงแสดงธรรม เมื่อนั้น เทพยดาได้บันดาลให้เกิดลมพายุใหญ่พัดเอาพวกเดียรถีย์จนพ่ายแพ้ไป²⁷

สำหรับภาพประติมากรรมดินดิบกลุ่มที่ที่สองในถ้ำคูหานี้ มีนัยบางอย่างที่อาจจะเกี่ยวข้องกับเหตุการณ์ตอนยมกปาฏิหาริย์ตามที่ปรากฏในพระวินัยปิฎกของนิกายมุลสรวาสติวาทกล่าวคือ การที่มีพระพุทธรูปแทรกสลัตามอาคารสถาปัตยกรรมต่าง ๆ นั้น อาจตรงกับลักษณะยมกปาฏิหาริย์แบบที่สอง ซึ่งพระพุทธรูปเจ้าทรงเพิ่มจำนวนพระองค์เองจำนวนมากขึ้นไปยังสวรรค์ในทุกทิศทาง ภาพอาคารสถาปัตยกรรมต่างๆ ที่แสดงความสูงศักดิ์ทั้งหน้าจั่วที่มีลวดลายประดับปราสาทจำลอง สลุปทรงเครื่อง จึงอาจหมายถึงสวรรค์ซึ่งมีพระพุทธรูปปรากฏอยู่ตามที่ต่างๆ ในทุกทิศทางนั่นเอง นอกจากนี้ยังมีร่องรอยของภาพบุคคลทรงเครื่องกำลังมนัสการพระพุทธรูป แต่พระพุทธรูปหายไปแล้ว (รูปที่ 6 ด้านซ้าย) ซึ่งอาจหมายถึงเหล่าเทพยดาที่มาฟังธรรมก็ได้

อย่างไรก็ตามการแปลความทางด้านประติมานวิทยาของประติมากรรมกลุ่มที่สองนี้เป็นเพียงแต่ข้อเสนอแนะเท่านั้น เนื่องจากความจำกัดของมูล และสภาพชำรุดที่ปราศจากจุดสำคัญบ่งบอกของตัวประติมากรรมเอง ก็เป็นอุปสรรคสำคัญที่ทำให้เกิดความลำบากที่จะแปลความภาพประติมากรรมกลุ่มนี้ให้ถูกต้องชัดเจนที่สุดได้

5. สรุป

ประติมากรรมดินดิบที่ปรากฏอยู่ในถ้ำคูหาแห่งนี้ เป็นสิ่งสำคัญที่แสดงให้เห็นถึงรูปแบบศิลปกรรมและแนวความคิดทางด้านประติมานวิทยาพุทธศาสนาในภาคใต้ได้เป็นอย่างดี ประติมากรรมแห่งนี้แบ่งได้เป็น 2 กลุ่ม กลุ่มแรกอยู่ที่เพดานซอกหลังทางด้านซ้ายของปากถ้ำ เป็นภาพพระพุทธรูปนั่งห้อยพระบาทบนรัตนบัลลังก์ แวดล้อมด้วยพระพุทธรูปเจ้าและบุคคลอื่นๆเป็นจำนวนมาก การที่มีรูปสตรีสูงศักดิ์นั่งอยู่ใกล้พระพุทธรูปนั่งห้อยพระบาทนั้นสามารถแปลความได้ว่าเป็นพระนางมหายา และภาพประติมากรรมทั้งหมดของกลุ่มนี้ควรจะเป็นภาพแสดงเรื่องราวพุทธประวัติตอน พระพุทธรูปเจ้าแสดงธรรมโปรดพุทธมารดาบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ กำหนดอายุว่าควรอยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 13-14 เนื่องจาก ยังไม่มีอิทธิพลศิลปะอินเดียแบบปาละเข้ามาปะปน

²⁷ A.Foucher, *The Beginnings of Buddhist Art*. (Varanasi : Indological Book House, 1972), p.

ประติมากรรมกลุ่มที่สองอยู่ต่ำลงมาบริเวณผนังเพดานดำ ซึ่งหันหน้าออกสู่ปากถ้ำ บริเวณดังกล่าวคงจะเคยมีประติมากรรมดินดิบเต็มไปทั่ว แต่ปัจจุบันชำรุดหลงเหลืออยู่เพียงบางส่วน เป็นภาพพระพุทธรูปปางมารวิชัยหลายองค์ประทับอยู่ตามสถาปัตยกรรมต่างๆ ทั้งสถูป ปราสาท อาคารทรงจั่ว ประติมากรรมกลุ่มนี้แสดงให้เห็นถึงอิทธิพลศิลปะอินเดียแบบปาละค่อนข้างชัดเจน จึงควรมีอายุอยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 15 หรือหลังจากประติมากรรมกลุ่มแรกเล็กน้อย สำหรับการแปลความหมายนั้นยังไม่ชัดเจนแน่นอนนัก แต่ผู้เขียนก็ได้เสนอความเห็นว่าจะตรงกับการแสดงยมกปาฏิหาริย์ตามที่ปรากฏในพระวินัยปิฎกของนิกายมูลสรวาสติวาท ตอนที่พระพุทธเจ้าทรงบันดาลเพิ่มพระองค์เองเป็นจำนวนมากจนไปถึงสวรรค์ในทุกทิศทางและทรงแสดงธรรม

อย่างไรก็ตาม ควรที่จะได้มีการศึกษาในรายละเอียดเบื้องต้นต่อไปสำหรับการแปลความทางด้านประติมานวิทยาของประติมากรรมกลุ่มนี้ เพราะข้อเขียนในบทความนี้อาจกล่าวได้ว่าเป็นเพียงประเด็นข้อสังเกตเบื้องต้นจากการเดินทางไปสำรวจแหล่งโบราณคดีแห่งนี้เท่านั้น ถ้าหากมีการศึกษาอย่างจริงจังแล้ว เราอาจจะได้พบกับข้อมูลหลักฐาน ชิ้นสำคัญเกี่ยวกับคติความเชื่อทางพุทธศาสนาสมัยโบราณในบริเวณภาคใต้ของไทยเพิ่มขึ้น และเข้าใจอารยธรรมโบราณในบริเวณแถบนี้ได้ดีขึ้นก็เป็นได้

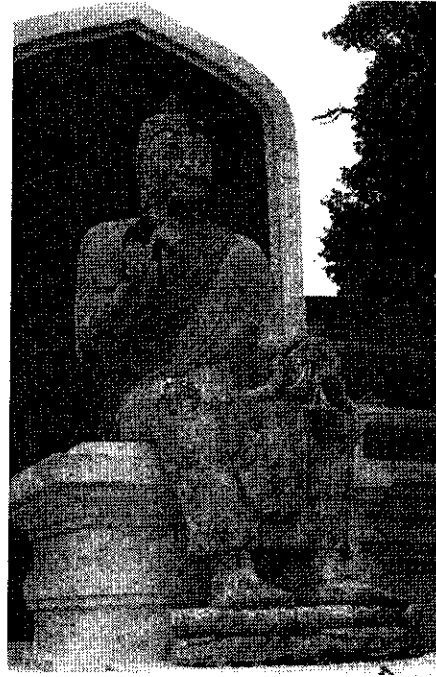
ภาพประกอบ

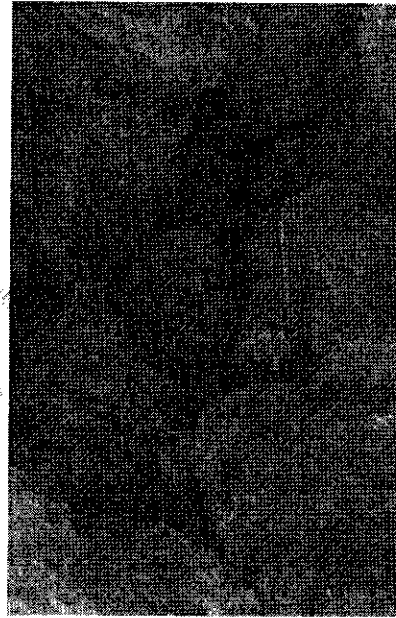
รูปที่ 1. ประติมากรรมดินดิบกลุ่มแรกของถ้ำคูหา เป็นภาพพระพุทธรูปนั่งห้อยพระบาท แวดล้อมด้วยบุคคลอื่นๆ

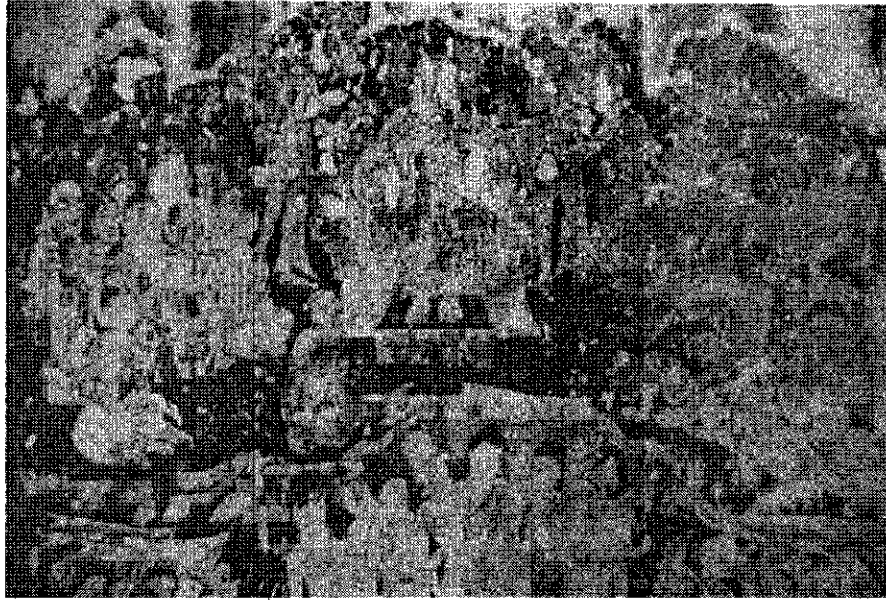
รูปที่ 2. พระพุทธรูปนั่งห้อยพระบาท ที่ถ้ำหยุนกั๋งหมายเลข 12 ศิลปะจีนสมัยราชวงศ์เว่ยเหนือ
ที่มา : The Yunkang Caves, fig. 69.

รูปที่ 3. พระพุทธรูปนั่งห้อยพระบาท จากวัดพระเมรุ ปัจจุบันอยู่ที่เชิงบันไดลานทักษิณ
ด้านทิศใต้ ของพระปฐมเจดีย์ จ.นครปฐม

รูปที่ 4. ภาพศีรษะบุคคล และภาพสตรีสูงศักดิ์นั่งอยู่ใกล้พระชนม์ด้านขวาของ
พระพุทธรูปนั่งห้อยพระบาท

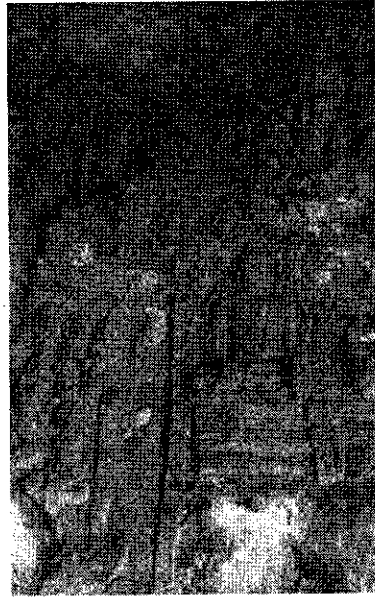
รูปที่ 5. จิตรกรรมฝาผนังภาพพระพุทธเจ้าเทศนาโปรดพุทธมารดาบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์
ในถ้ำอชันดา หมายเลข 17

ที่มา : G.Yazdani, *Ajanta V.4* , fig XXVIII.

รูปที่ 6. ประติมากรรมดินดิบกลุ่มที่ 2 เป็นภาพพระพุทธรูปปางมารวิชัย
และอาคารสถาปัตยกรรมต่างๆ

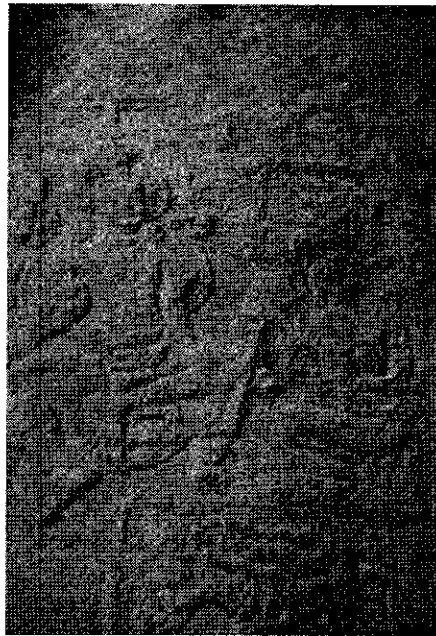
รูปที่ 7. ภาพพระพุทธรูปปางมารวิชัยท่ามกลางอาคารสถาปัตยกรรม
และภาพกลุ่มบุคคลแสดงอาการพนมมือไหว้

รูปที่ 8. สถูปสำริด จากถ้ำคูหาภิมุข จ.ยะลา
ที่มา : พิริยะ ไกรฤกษ์, ศิลปทัศนศึกษาก่อนพุทธศตวรรษที่ 19, รูปที่ 53

รูปที่ 9. ภาพองค์ประกอบสถาปัตยกรรม(ปราสาทจำลอง)และหน้าจั่วอาคารสูงศักดิ์

รูปที่ 10. ภาพอาคารบนใบเสมา เรื่องมหาวาสันดรชาดก จากเมืองฟ้าแดดสงยาง จ.กาฬสินธุ์

ที่มา : Piriya Krairiksh, "Semas with Scenes from the Mahanipata..."

ศิลปะและโบราณคดีในประเทศไทย, fig. 21.